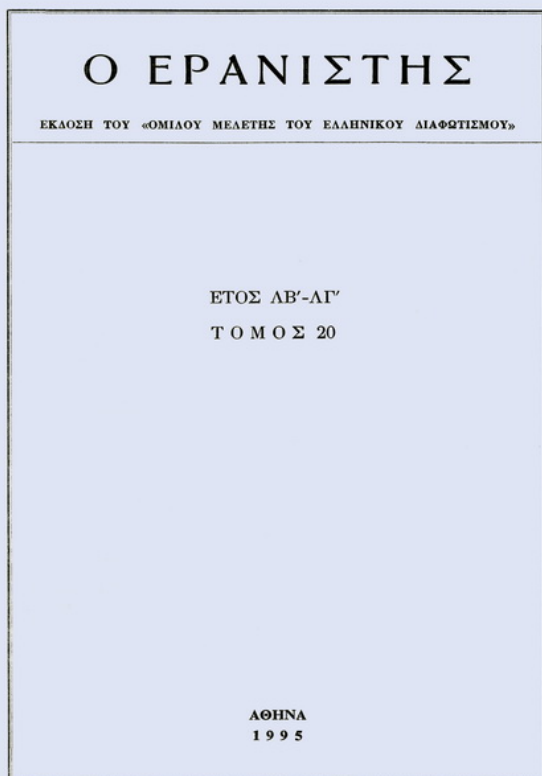

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Αυτόγραφη επιστολή του Θεόφιλου
Κορυδαλλέως προς τον Antoine Léger

Βασ. Ι. Τσιότρας

doi: [10.12681/er.245](https://doi.org/10.12681/er.245)

To cite this article:

Τσιότρας Β. Ι. (1995). Αυτόγραφη επιστολή του Θεόφιλου Κορυδαλλέως προς τον Antoine Léger. *The Gleaner*, 20, 235–242. <https://doi.org/10.12681/er.245>

Παρασχολήματα

ΑΥΤΟΓΡΑΦΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ANTOINE LÉGER

Ο ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΥΣ,* ὁ σημαντικότερος ἀριστοτελικὸς σχολιαστὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ Νεότερου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ συντάκτης ἐνὸς ἐπιστολογραφικοῦ ἔργου *Περὶ ἐπιστολικῶν τύπων*, ποὺ γνῶρισε μεγάλη διάδοσις στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως φανερώνουν οἱ τέσσερις ἐκδόσεις¹ καὶ τὰ πολυάριθμα χειρόγραφα του, καὶ ἀποτέλεσε βασικὸ ἐγχειρίδιο ἐπιστολογραφίας. Ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ὅμως ἀλληλογραφία τοῦ ὀνομαστοῦ λογίου εἶναι ὥς σήμερα δημοσιευμένες μόνο εἴκοσι ἐπιστολές,² ἀπὸ τίς ὁποῖες μία εἶναι αὐτόγραφη καὶ ἀπευθύνεται στὸν μαθητὴ του καὶ γνωστὸ διδάσκαλο τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη Ἰωάννη Καρυοφύλλη.³ Ὡστόσο ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὸ μοναδικὸ αὐτόγραφο γράμμα τοῦ Κορυδαλλέως. Κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ καταλόγου τοῦ H. Omont⁴ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα

* Εὐχαριστίες ὀφείλω στοὺς καθ. κ.κ. I. E. Στεφανὴ καὶ Δ. Ζ. Νικήτα γιὰ τίς πολὺ χρήσιμες ὑποδείξεις τους καὶ στὸν κ. Ph. Monnier τῆς Δημόσιας καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης.

1. Λονδίνο ¹1625, Μοσχόπολη ²1744, Halle ³1768 καὶ Βενετία ⁴1786. Βλ. Θ. I. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τόμος I [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 48], Ἀθήνα 1984, σ. 237.

2. Βλ. ἀπαρίθμηση τῶν ὥς τώρα δημοσιευμένων ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλλέως (εἶναι ἀξιοσημεῖο ὅτι στὴν προκείμενη αὐτόγραφη λατινικὴ ἐπιστολὴ ὁ ἐπιστολογράφος γράφει τὸ ἐπιθετὸ του μὲ δύο λάμδα) ἀπὸ τὸν I. E. Στεφανή, «Πέντε ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως», *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992) 103-113.

3. Βλ. I. E. Στεφανή, «Ἡ αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη», *Ἑλληνικά* 37 (1986) 160-163. Πανομοιότυπο τοῦ ἐγγράφου στὸν C. Tsourkas, *Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)* [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου], Θεσσαλονίκη ²1967, πίν. XXIII-XXIV, σ. 375-377. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν Δ. Γ. Μπενάκη, *Ἑλληνικά* 23 (1970) 399-404, ἰδιαιτ. γιὰ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ σ. 403-404.

4. H. Omont, *Catalogue des manuscrits grecs des Bibliothèques de Suisse*, *Centralblatt für Bibliothekswesen*, III. Jahrgang, 9. u. 10. Heft, Septbr.-Oktbr. 1886 (ἀνατύπ.: Wiesbaden 1965, Kraus Reprint Ltd, Vaduz-Otto Harrassowitz),

τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλβετίας ἐντοπίστηκε στήν Bibliothèque publique et universitaire τῆς Γενεύης, κώδ. gr. 37-38 (150 Omont), φφ. 306-307, μία ἀκόμη αὐτόγραφη ἐπιστολή τοῦ Κορδαλλέως γραμμένη σέ ἀρκετά καλὰ λατινικά,⁵ πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἀντώνιο Legerus (Antoine Léger), τὸν διαπρεπῆ προτεστάντη ἱεροκλήρυκα τῆς ὀλλανδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη (1628-1636), στενὸ φίλο καὶ συνεργάτη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κύριλλου Λούκαρη (1620-1638) στὸ πρόγραμμα τοῦ γιὰ μεταρρύθμιση καὶ ἀνανέωση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.⁶

Τὸ γράμμα ἀποστέλλεται στήν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔχει γραφεῖ στὴ Ζάκυνθο, ὅπου ὁ Κορδαλλεὺς ζεῖ καὶ διδάσκει ἤδη ἀπὸ τὸ 1628, στίς 13/3 Ἰουνίου 1634, σὲ μιὰ περίοδο κρίσιμη γιὰ τὸν Ἀθηναῖο διδάσκαλο, καθὼς τότε εἶχε κινηθεῖ ἐναντίον του ὁ μηχανισμὸς τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ διεξαγωγή εἰς βάρος του μυστικῆς ἔρευνας γιὰ ἀντικαθολικὴ δράση ἀπὸ τὸν Ἑνετὸ προβλεπτή τοῦ νησιοῦ (7 Μαΐου 1634).⁷ Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ γράμματος, αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ δύο προηγούμενα γράμματα τοῦ προτεστάντη ἱερωμένου (στ. 3-4, 8) —στὸ πρῶτο δὲν ἀπάντησε ὁ Θεόφιλος, προκαλώντας ἔτσι τὴ δυσἀρέσκεια τοῦ Léger (στ. 3 *molesté que fers*)—, μὲ τὰ ὅποια τὸν καλοῦσε ἐσπευσμένα στὴν Πόλη (στ. 9 *istic, cum studio*), γιὰ νὰ συνδράμει τὸ Πατριαρχεῖο,

σ. 436-437: πρόκειται γιὰ ἓνα σημαντικό κώδικα (portefeuille) πού συναρτίζεται ἀπὸ ἑγγραφα ἢ ἐπιστολὲς τοῦ Κύριλλου Λούκαρη ἢ ἐπιστολὲς πού ἀπευθύνονται στὸν Α. Léger καὶ ἀφοροῦν κυρίως τὸν Λούκαρη. Ἡ ἐπιστολή τοῦ Κορδαλλέως πρὸς τὸν Léger, ὅσο τουλάχιστον μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, εἶναι ἀνέκδοτη.

5. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κορδαλλεὺς σπούδασε στὴ Ρώμη καὶ Πάδοβα (1604-1613) καὶ ἐπομένως ἦταν καλὸς γνώστης τῆς λατινικῆς. Ἐπιπλέον σώζονται δικές του ἑλληνικὲς μεταφράσεις λατινικῶν ἀριστοτελικῶν ὑπομνημάτων τοῦ δασκάλου του Cesare Cremonini: π.χ. *Καίσαρος Κρεμονίνου ὑπόμνημα εἰς τὸ περὶ τῆς καθύπνου μαντικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους* στὸν κώδ. Marcianus Gr. IV 47, φφ. 152-160, πού θεωρεῖται αὐτόγραφο (;) τοῦ Κορδαλλέως, βλ. E. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti*, Vol. I, pars 2, Βενετία 1972, σ. 239-240.

6. Γιὰ τὸν Α. Léger καὶ τὴν ἐπιρροή πού ἄσκησε στὸ μεταρρυθμιστικὸ πρόγραμμα τοῦ Λούκαρη βλ. G. Hering, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1992, σ. 217 κ.έ. Βλ. ἐπίσης S. Baud-Bovy, «Antoine Léger pasteur aux vallées vaudoises du Piémont et son séjour à Constantinople. D'après une correspondance inédite 1622-1631», *Revue d'histoire suisse* 24 (1944) 193-219.

7. Ἡ ἔκθεση δημοσιεύεται σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Κ. Μέρτζιο, «Θεόφιλος ὁ Κορδαλλεὺς ὁ Ἀθηναῖος», *Ἀθηναῖκά* 41 (1958) 13-14, καὶ τὸν Tsourkas, *ὁ.π.*, σ. 58-59, 371-374 (πρωτότυπο καὶ γαλλικὴ μετάφραση). Ὁ Ἑνετὸς προβλεπτὴς ἀναφέρει γιὰ τὸν Κορδαλλέα ὅτι «ὑποστηρίζει κατὰ τοῦ λατινικοῦ δόγματος τὰ νέα σφάλματα τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος», δηλ. τὶς μεταρρυθμιστικὰς ἀπόψεις τοῦ Λούκαρη.

πού αντιμετώπιζε ἔσχατους κινδύνους (στ. 10 *in extremis*), καὶ νὰ βοηθήσει στὴν ἀναδιοργάνωση καὶ προστασία τῆς Ἐκκλησίας (στ. 15).⁸ Ὁ Léger γιὰ νὰ καταστήσει ἀποτελεσματικότερη τὴν ἔκκλησή του ἐπικιλεῖται τὸν πατριάρχη καὶ τὸν Ὀλλανδὸ (προφανῶς, ἀφοῦ ἦταν ἐφημέριος τῆς πρεσβείας του) πρεσβευτὴ Cornelis Haga (στ. 13-15), μεταφέροντας στὸν Κορυδαλλέα τὶς εὐχὲς καὶ τὴν εὐνοια τῶν δύο ἀνδρῶν.

Προφανῶς ἡ συγκεκριμένη ἀλληλογραφία Léger-Κορυδαλλέως σχετίζεται μὲ τὴν ἐπικίνδυνη κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε (1633-1634) στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὅταν μέσα σὲ ἓνα νοσηρὸ κλίμα ἐντονων καὶ παρασκηνιακῶν ραδιουργιῶν καὶ συνωμοσιῶν ρωμαιοκαθολικῶν κύκλων καὶ Ἑλλήνων ἐνωτικῶν ἱεραρχῶν (στ. 18) εἶχε ἐκθρονιστεῖ δύο φορές μέσα σὲ λίγους μῆνες ὁ Κύριλλος Λούκαρης: στίς 14 Ὀκτωβρίου 1633 γιὰ λίγες μέρες ἀπὸ τὸν Κύριλλο Κονταρῆ καὶ στίς 16 Μαρτίου 1634 ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πατελάρο, γιὰ νὰ ἐπανέλθει στὴ θέση του στίς 12 Ἀπριλίου χάρις στὴ βοήθεια τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν του καὶ κυρίως τοῦ Ὀλλανδοῦ πρεσβευτῆ. Ἡ κατάσταση ὅμως ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἐξαιρετικὰ ρευστὴ καὶ μεγάλος ἀναβρασμὸς ἐπικρατοῦσε στὰ πράγματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (στ. 21-22), θέτοντας σὲ κίνδυνο ὄχι μόνο τὸ μεταρρυθμιστικὸ καὶ ἀνανεωτικὸ πρόγραμμα τοῦ Λούκαρη ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδια τὴ ζωὴ του,⁹ γι' αὐτὸ ζήτηθηκε καὶ ἡ συνεισφορὰ τοῦ Κορυδαλλέως στὸν κοινὸ ἀντὶ τὸν ἀγῶνα.

Δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Léger ἐπικοινωνοῦσε τακτικὰ μὲ γράμματα μὲ τὸν Κορυδαλλέα ἢ ἂν ἀλληλογραφοῦσαν τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ κινδύνου πού διέτρεχε ὁ Λούκαρης — φίλος καὶ συνεργάτης καὶ τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὑπὲρ μιᾶς προηγούμενης γνωριμίας¹⁰ τῶν δύο ἀνδρῶν μέσω τοῦ πατριάρχη εἶτε μὲ κάποια συνάντηση εἶτε μὲ γράμματα συνηγορεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Léger ἀπὸ τὸν Κορυδαλλέα ὡς *amicus* στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ γράμματος. Τὴν ἐκδοχὴ τῆς γνωριμίας μὲ γράμματα ἐνισχύει τόσο ἡ πληροφορία τοῦ Ναθαναὴλ Κωνόπιου, πρωτοσύγκελλου τοῦ Πατριαρχείου, ὅτι στὰ 1636 ὁ Κορυδαλλεὺς τοῦ ἐξέφρασε τὴ λύπη του, πού δὲν εἶχε συναντηθεῖ (ἔως τότε) μὲ τὸν Léger,¹¹ ὅσο καὶ ἡ

8. Ὁ Κορυδαλλεὺς στὴν ἐπιστολὴ του παραθέτει σχεδὸν αὐτολεξεῖ τὰ λόγια τοῦ Léger καὶ τὸ δηλώνει μάλιστα μέσα σὲ παρένθεση: στ. 11 (*ais*), στ. 16 (*ut tuis utar*).

9. Γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὴ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν Λούκαρη στὰ ἔτη 1633-1634 βλ. G. Hering, *ὁ.π.*, σ. 310-315, 325-331. Γιὰ τὸ ἀνανεωτικὸ πρόγραμμα τοῦ πατριάρχη βλ. *αὐτόθι*, σ. 179-246.

10. Πρβ. Κ. Δοβουινιώτης, «Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυδαλλέα», *Ἐκκλησία* 14 (1936) 299, ὅπου ὁ Κορέσσιος κατηγορεῖ τὸν Κορυδαλλέα ὡς ὁπαδὸ τῶν προτεσταντικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Léger: *Καὶ ἐσὺ ἑρῃεις τὰ τοῦ Λεγίου τοῦ ἀμαθοῦς καὶ αἰρετικοῦ εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν κεφαλαίων...*

11. Βλ. Tsourkas, *ὁ.π.*, σ. 60, πού θεωρεῖ τὴν πληροφορία αὐτὴ τοῦ Κωνόπιου ὡς «un faux compliment de Conopios à son patron Léger». Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐπιστολῆς καὶ κατ' ἐπέκταση ἐνὸς διαύλου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν μᾶς

διάρκεια παρχμονῆς τοῦ Ἑλβετοῦ στὴν Πόλη (1628-1636), ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεόφιλου στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴ Βενετία.

Ἡ ἐπιστολὴ γράφεται βιαστικά, ὅπως δηλώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης της (στ. 24 *festinanter*), ἐπειδὴ προφανῶς αὐτὸς ἐτοιμαζόταν νὰ ἀναχωρήσει μὲ κάποιο πλοῖο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο (στ. 24 *nautis*). Πρὸς ποιά κατεύθυνση; Μᾶλλον πρὸς τὴ Βενετία, ὅπου λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 10 Δεκεμβρίου 1634, θέτει —ἀνεπιτυχῶς— ὑποψηφιότητα γιὰ τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Κοινότητος.¹²

Τὸ κείμενο δίνεται σὲ διπλωματικὴ ἔκδοση,¹³ διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία, ὁ τονισμὸς καὶ τὰ κεφαλαῖα ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων· διορθώνεται σὲ λίγα σημεῖα ἢ στίξη καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καταχωρίζονται μόνον τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα. Στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς πρὸς Antoine Léger στὴν Κωνσταντινούπολη
Ἐπιστολὴ πρωτότυπη καὶ αὐτόγραφη. Ζάκυνθος, 13/3 Ἰουνίου 1634
(κώδ. ἀρ. 37-38 τῆς Δημόσιας καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενέσης.
φφ. 306-307)

Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τὴν ἀκόλουθὴ ἐξωτερικὴ ἐπιγραφή:

*Praestantiss(i)mo Clarissimoque Viro D(omino) D(omino) Anto-
nio Legero Theologiae Doctori Ver³bi Diuini Ministro, et Amico
pluri⁴mum obseruando* |⁵ Constantinopoli.

(φ. 306):

*Praestantiss(i)me Et Clariss(i)me Vir, Do(mi)ne ac Frater
in Christo plurimum Obseruande.*

*Officium in scribendo à me Requiris, molestèque fers quod semel
et bis acceptis |⁴ à te literis, nullum responsum hactenus dedi. Ego si
mihi conscius essem |⁵ ullo modo in hoc deliquisce, ad petendam ue-
niam, concurrere non dedignarer, |⁶ quam non admodum laboriosè à
facilitate, singularique humanit(at)e tua impetrassem. |⁷ Sed cum
me culpa uacare sentiam, tibi et sine supplicat(io)ne, purgatum fore
non dubito. |⁸ P(ri)mis (e)n(im) lit(er)is discensus annuntiabatur tuus
Byzantio cum Legato Veneto, qui ante |⁹ quam Ego inuenirem cui*

ἀναγκάζει νὰ ἐρμηνεύσουμε διαφορετικὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κωνώπιου.

12. Βλ. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 10, Tsourkas, ὁ.π., σ. 59-60.

13. Οἱ ὀρθιες παρενθέσεις χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀνάληψη τῶν ἐπιτιμήσεων. Οἱ παρενθέσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ γράμματος τυπώνονται πλάγια.

lit(er)as ad uos darem, auditus est Venetijs appullisse. ^{|10} Sed de his quid plura? Vocor istic, et certè satis cum studio, ut uideo, sed ad quid, ^{|11} et quid factururus non uideo; ut succuram (ais) Matri Eccle-(si)ae in extremis agentis. ^{|12} Sed quantae uirtutis opus hoc, quantae-que auctoritatis? Diuinae potius Ego dicam ^{|13} αὐτογίας, quam humanae industriae, quomodocunque illa elleuata sit. De Reu(erendis-simì) ^{|14} D(omini) Pat(ris) piet(at)e et στογῇ paterna non dubito. Noui optimè humanitatem, et ^{|15} summam erga me beneuolentiam Ill(ustrissimì) atque Eccel(entissimì) D(omini) Legati. Sed ad re-^{|16} sarcendam (ut tuis utar) et tuendam Eccle(siam), ubi etiam tantorum uirorum ingens uir^{|17} tus, et Eximia auctoritas, non sine maxima difficult(at)e opitulari ^{|18} possunt, et multas quotidie a ψευδαπόστολοις, et ψευδαδέλφοις sustinere mo^{|19} lestias conguntur, quid facere posset mea haec qualis qualis sit Vocula? ^{|20} Atlantis Robore opus est, αὐτοκρατορικῇ inquam potestate, quae ad ^{|21} sustinendum tantum pondus non succumberet. In tanta u(er)o o(m)nium rerum perturbat(io)ne ^{|22} Ego Eccle(s)ae, quamuis salutem non desperem, restaurationem in solis Piorum ^{|23} praecibus relinquendam iudico, quas in Deum fundere etiam Zacynthi, et ^{|24} ubi uis terrarum non prohibet. Scribo festinanter properantibus nautis, ^{|25} alia occasione oblata scribam prolixius. Vale.

^{|26} Reu(erend)ae Dignit(at)i Tuae

^{|27} Zacynthi 1634

^{|28} 13/3 Junij

^{|29} addictissimus Theophilus ^{|30} Corydalleus.

5 deliquisce] l. deliquisse 8 discensus] l. diss- [Veneto] uen- a.c. 11 agentis] l. agenti 15 Eccel-] l. Excel- 17 post auctoritas eras. Th. uide-
tur 18 ψευδαπόστολοις] l. ψευδαποστόλοις 19 conguntur] l. cog- [Vocula]
Votula a.c. 20 Atlantis Robore] cf. Diogen. II 67 (Corpus Par. Gr. I 207) | aut
ante αὐτοκρατορικῇ eras. Th. | αὐτοκρατορικῇ] -ρικῶ a.c. 23 Praecl ante
praecibus eras. Th. | fundere] infinitivum pro coniunctivo hortativo fundant?

Πρὸς τὸν Ἐξοχότατο καὶ Ἐνδοξότατο Ἄνδρα Κύριο Κύριο Ἀντώνιο
Λέγερο, Διδάκτορα Θεολογίας, Ὑπηρέτη τοῦ Θείου Λόγου καὶ Φίλο πάρα
πολὺ σεβαστό, στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἐξοχότατε καὶ Ἐνδοξότατε Ἄνδρα, Κύριε καὶ Ἀδελφῆ
ἐν Χριστῷ πάρα πολὺ Σεβαστέ.

Ζητᾷς ἀπὸ μένα γὰ ἐκπληρώσω τὸ καθήκον μου γράφοντας καὶ φέρεις
βαρέως πού, ἂν καὶ ἔλαβα ἀπὸ σένα μία καὶ δύο φορὲς γράμματα, δὲν ἔδω-
σα ἕως τώρα καμία ἀπάντηση. Ἐγώ, ἂν αἰσθανόμουν ὅτι κατὰ κάποιον

τρόπο ἔχω σφάλει σὲ αὐτό, δὲν θὰ ἀπαξιούσω νὰ σπεύσω νὰ ζητήσω συγχώρεση, τὴν ὁποία θὰ εἶχα ἐξασφαλίσει χωρὶς μεγάλο μόχθο ἀπὸ τὴν εὐπροσηγορία καὶ τὴ μοναδική σου καλοσύνη. Ἀλλὰ ἂν καὶ αἰσθάνομαι ὅτι δὲν ἔχω σφάλει, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ ἐξαγνισθῶ ἀπὸ σένα καὶ χωρὶς ἱκεσία. Στὰ πρῶτα λοιπὸν γράμματα ἀνακοινωνόταν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἡ διαφωνία σου μὲ τὸν Βενετὸ Πρεσβευτή,¹⁴ ὁ ὁποῖος προτοῦ ἐγὼ βρῶ σὲ ποιοῦν νὰ δώσω γράμματα γιὰ σᾶς,¹⁵ μαθεύτηκε ὅτι κατέπλευσε στὴ Βενετία. Ἀλλὰ γιατί νὰ πῶ περισσότερα γι' αὐτά; Καλοῦμαι ἐκεῖ καὶ μάλιστα μὲ ἀρετὴ βιασύνῃ, ὅπως βλέπω, ἀλλὰ πρὸς τί καὶ τί θὰ κάνω δὲν βλέπω· γιὰ νὰ βοηθήσω (λὲς) τὴ Μητέρα Ἐκκλησία, ποὺ βοίσκεται στὰ ἔσχατα. Ἀλλὰ αὐτὸ πόσο μεγάλης ἀρετῆς ἔργο εἶναι καὶ πόσο μεγάλης αὐθεντίας; Θεϊκῆς μᾶλλον θὰ ἔλεγα αὐτοργίας, παρὰ ἀνθρώπινης φιλοπονίας, ὅσο μειωμένη κι ἂν εἶναι ἐκείνη. Γιὰ τὴν εὐμένεια καὶ πατρικὴ στοργή τοῦ Σεβασμιωτάτου Κυρίου Πατρὸς¹⁶ δὲν ἀμφιβάλλω. Γνώρισα ἄριστα τὴν καλοσύνη καὶ τὴ μέγιστη εὐνοία πρὸς ἐμένα τοῦ ἐκλαμπρότατου καὶ ἐξοχότατου Κυρίου Πρεσβευτῆ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναδιοργανωθεῖ (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω δικὰ σου λόγια) καὶ νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ Ἐκκλησία, ὅπου ἀκόμη καὶ ἡ πελώρια ἀρετὴ τόσο σημαντικῶν ἀνδρῶν καὶ ἡ ἐξέχουσα αὐθεντία μποροῦν νὰ βοηθήσουν ὄχι χωρὶς πάρα πολὺ μεγάλη δυσκολία καὶ καθημερινὰ ἀναγκάζονται νὰ ὑφίστανται πολλὰς ἐνοχλήσεις ἀπὸ ψευδαποστόλους καὶ ψευδαδέλφους, τί θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἡ δική μου αὐτὴ, ὅποια εἶναι, ἀδύναμη φωνή; Χρειάζεται τὴ δύναμη τοῦ Ἀτλαντα, αὐτοκρατορικῆ θὰ ἔλεγα ἐξουσία, ποὺ νὰ μὴν καταβληθεῖ γιὰ νὰ ἐπωμιστεῖ ἓνα τέτοιο βᾶρος. Ἐγὼ ὅμως σὲ μιὰ τόσο μεγάλῃ ἀναταραχῇ ὅλων τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ δὲν ἀποβάλλω κάθε ἐλπίδα σωτηρίας, κρίνω ὅτι πρέπει νὰ ἀφεθεῖ ἡ ἀνανέωση στὶς προσευχὰς μόνο τῶν εὐσεβῶν, τὶς ὁποῖες νὰ ἀναπέμπουν καὶ στὴ Ζάκυνθο καὶ ὅπου ἡ βία τῆς γῆς δὲν ἐμποδίζει. Γράφω βιαστικά, ἐπειδὴ οἱ ραῦτες ἐπείγονται. Ἄν παρουσιαστεῖ ἄλλη εὐκαιρία, θὰ γράψω ἐκτενέστερα. Χαῖρε.

Τῆς Σεβαστῆς Ἐντιμότητός Σου

Ζάκυνθος 1634

13/3 Ἰουνίου

οἰκειότατος Θεόφιλος Κορυδαλλεύς.

14. Πρόκειται γιὰ τὸν Pietro Foscarini (1633-1636), ποὺ ἐνῶ ἀρχικὰ στὰ γεγονότα τοῦ 1633 ὑποστήριξε τὸν Λούκαρη, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1634 στράφηκε πρὸς τὸν ἀντίπαλό του Ἀθανάσιο Πατελάρο ὡς «πολὺ πιστὸ φίλον» τῆς Βενετίας· βλ. Hering, ὁ.π., σ. 330-331, σημ. 76: γράμμα στίς 16.3.1634 πρὸς τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας. Ἦσως αὐτὴ τὴ διαφορά στάσης τοῦ πρεσβευτῆ ἀντικατοπτρίζει ἡ παραπάνω πληροφορία τῆς ἐπιστολῆς.

15. Ἦσως ὁ πληθυντικὸς *uos* δηλώνει ὅτι οἱ προτάσεις καὶ οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐμπεριέχονται στὴν ἐπιστολὴ ἀπευθύνονται μέσω τοῦ Léger στὸν πατριάρχη.

16. Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ὁ Κορυδαλλεύς δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὸν

Στην απαντητική του επιστολή πρὸς τὸν Léger ὁ Κορυδαλλεύς ἀναγνώριζει τὴν κρισιμότητα τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατεῖ στὸ Οἰκουμηνικὸ Πατριαρχεῖο ἐξαιτίας τῶν συνεχῶν ἐπιθέσεων εἰς βάρος τοῦ πατριάρχου Κύριλλου καὶ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ τοῦ ἔργου (στ. 21). Προβαίνει ὅμως καὶ σὲ μιὰ περαιτέρω διαπίστωση, ὅτι καμιὰ ἀνθρώπινη δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀποτυχία τῆς ἀνανεωτικῆς προσπάθειας τοῦ Λούκαρη, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ οὔτε οἱ σημαντικοὶ ὑποστηρικτές του —μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Haga— (στ. 16 *tantorum uirorum*) οὔτε ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης (στ. 17 *Eximia auctoritas*) μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικὰ τίς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν τους (στ. 18-19). Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ ἀπορρίπτει τὴν ἐκκλήση γιὰ βοήθεια, ποὺ τοῦ ἀπηύθυνε ὁ Léger, ἐκφράζοντας ἔντονα τὴν ἀπορία του, τί θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει ὑπὸ τίς παρούσες συνθῆκες (στ. 10 *ad quid*, στ. 11 *quid*, στ. 19 *quid*). Προχωρεῖ ὅμως ἀκόμη περισσότερο ὁ Κορυδαλλεύς, διαβλέποντας τὴν ἐπερχόμενη ἄσχημη κατάληξη τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λούκαρη καί, θέλοντας μᾶλλον νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ σωτηρία τοῦ πατριάρχου, προτείνει οὐσιαστικὰ τὴν ἀναστολή τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀνανέωσης καὶ ἀναδιοργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας (στ. 22 *restaurationem*). Μόνο ὁ Θεὸς καὶ οἱ προσευχῆς τῶν εὐσεβῶν πρὸς αὐτὸν (στ. 12-13 *diuinae αὐτοργίας*, στ. 22-23 *in solis Priorum praecibus ... in Deum fundere*) μποροῦν πλέον νὰ βοηθήσουν στὸ ἔργο τῆς ἀνανέωσης τῆς Ἐκκλησίας: μιὰ τυπικὰ ὀρθόδοξη ἀποψὴ γιὰ τὴ δύναμη τῆς προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ ἕνας εὐσχημος τρόπος γιὰ νὰ προταθεῖ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λούκαρη. Βέβαια ὁ Κορυδαλλεύς σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἀνανέωσης τῆς Ἐκκλησίας (στ. 22 *quamvis salutem non desperem*) καὶ πέντε χρόνια μετὰ, στὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο ὑπὸ δύσκολες συνθῆκες —ἕνα χρόνο μετὰ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ Λούκαρη— θὰ διακηρύξει ὅτι οἱ ἀπόψεις του «εἶναι στήλη τῆς εὐσεβείας, καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία μας εἰς αὐτὰ θεμελιούται».¹⁷

ΒΑΣ. Ι. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

πατριάρχου (καὶ στὸν Haga) γιὰ τὴν ἀνάληψη τοῦ *Reu*: ὡς *Reu(erendissimus)* (= σεβασμιώτατος), ὅπως ἀρμόζει περισσότερο στὸ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου, καὶ ὅχι ὡς *Reu(erendus)*, πρβ. τὸν τίτλο τῆς Ὁμολογίας ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Λούκαρη στὸν Hering, ὁ.π., σ. 226, σημ. 64: *Confessio Fidei Reverendissimi Domini Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani...*

17. Βλ. τὸν λόγο τοῦ Μ. Συρίγου στὶς 27.10.1639 στὸν Κ. Σάθρα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 251.